

1/2

دیوانِ شبلی

مُصَنَّف

عالمِ جناب شمس العلماء مولانا شبلی نعمانی

سابق فیلو آف یونیورسٹی الہ آباد۔ پروفیسر مدرسہ علوم علی گڑھ

انجمن سررشتہ علوم و فنون سرکار ہفہ

انتہام محمد رحمت اللہ تعالیٰ

درمطبع نامی کاتب و طبع شد

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE707

۷۰۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مضیدہ عیدہ

کہ درویش از شمع دادن گرمی ہنگامہ عید - سختی از برہمے کار اسلامیان نمودہ آمد۔
۱۸۸۳ء

باز شد بر رخ گیتی در امید و سر از
کہ در گرفت نہ نیار د کہ کند پائے دراز
چون گل تازہ کہ غنچہ اش نتوان کردن باز
نشہ عیشش نہ دارد نہی و بادہ نیاز

روز عید ست و دگر کار جهان گشت باز
دست بیداد و فلک آن ہمہ کوتاہ شدہ است
خلق را باز لب از خندہ فراہم آمد
سخن از مے چہ کنی بادہ چہ خواہی امروز

خواجہ از خانہ برون آئے کہ دیدن دارد
 مردمان بین کہ ز ہزار حیہ گرد آمدہ اند
 ہمہ در راہ طلب گرم نفس چون خورشید
 مردمان بسکہ ز ہر گوشہ فراز آمدہ اند
 آن کی جلوہ فروش آمدہ در خانہ زین
 آن یکا از تابش خورشید پرورہ فرو ہستہ برو
 واعظ آراستہ عامہ داند روی شرف
 ز اہد سادہ ہم از کلمہ تنہائی غویش
 با ہمہ شوکت و فر با ہمہ تمکین و شکوہ
 نفسی چند نشستند دور او دانگہ
 مفتی شہر ہم از جا بامست بخواست
 انچہ بایست از ترتیل و سکون در قرأت
 پس دگر خطبہ بعنبر بود با از بلند
 شاخ و برگ سخن افزودم و از جار فتم
 شور برخاست ز مردم کہ مبارک بادا

اینمہ گرمی ہنگامہ و این زینت و ساز
 ہر یکے در ہنر خویش زد دیگر ممتاز
 عید کہ کعبہ و شان و شہت نور ان حجاز
 نگہ از تنگی جا بار نئے یابد باز
 وان دگر بر زدہ بر ہودج زربالش ناز
 وان دگر در کف چتر شدہ جلوہ طراز
 شملہ را کردہ چو سر رشته امید دراز
 با کہن خضر خود رفت برون بہر ناز
 خلق در عید کہ آمد ز رہ صدق نیاز
 راست چون سرو شاہ ندیے ذکر و نماز
 با ہمہ صدق و صفا با ہمہ خلاص نیاز
 ہمہ برو جہ حسن کرد او آن ممت از
 خطبہ چون سخن قامت محبوب دراز
 خود نگویم کہ چو انجام پذیرفت آغاز
 عید و این گرمی ہنگامہ و این زینت و ساز

در سخن بود یکم که ز غم و نینار ستم
 کوک از روی ادب عرض نیایش میکرد
 پدر از مهر بیا سنج پسرش را گفته
 حیف کاین شور و طرب یکد نفیس بشناید
 جمع اسلام چو باشد بدت تیر بلا
 فرق نبود بحقیقت ز محرم تا عید
 خود همان جمع که میداشت بهم تیغ و تلم
 آنکه در انجمن فضل نمیداشت حال
 آنکه جان در تن افسرده معنی بر مید
 همت و همت سه راه پای از گوشت بلند
 نظم او بنگرد آنکه سخن از سحر گوی
 یاد آن رونق بازار هنر در بغداد
 قطب را آنکه از و کسب هنر کرد فرنگ
 خود همان جمع که افراخت بیوق علم
 آنکه پامال خرامش چرخ اسان چو پارس

دیگر گفت غم علی الرغم سپهر کج باز
 پیر گفته صد و سی سال ترا عمر دراز
 مَرَحَبَا اَیَّدُکَ اللّٰهُ عِبْنِ مُمْتَاز
 چه کند عید بدر دے که بود صبر گداز
 خود چو کج باخت ایشان فلک به ساز
 آه از فتنه گری های سپهر کج باز
 خود همان قوم که بوده است بهر پای فراز
 آنکه در بزگم و هر نبودش انباز
 آنکه برداشته قفل از در گنجینه راز
 منطق و فلسفه را دادم اوزیر طراز
 نثر او بین و دیگر قصه مخوان از اعجاز
 یاد آن گریه هنگامه فن در شیراز
 وان سکر نو که اطالیه با و داشت نیاز
 آنکه بر اوج فلک سود کله گوشه ناز
 آنکه تاراج نگاهش چه عراق و چه حجاز

آنکه دیکم به چین داغ سجودین داشت
 روم را لرزه بر اندام زبایک غضبش
 فتح را از پئے طاعت خم تیغش محراب
 رخ او بود که تاج از سر قیصر بر بود
 اینک آن قوم بجایست که توان گفتن
 دست هر یک شده از دهن مطلب کوئیا
 همه را از ستم حادثه خون گشته جگر
 غم بدان مایه که هرگز نتوان دید تهی
 ناله بخواست بر آید ز دل خسته ما
 ہی چه سازیم و خود از دست که فرای کنیم
 هر چه بر ماست هم از دست سیکاری است
 زهره کیست که این قصه غم گوش کند
 گردین نظم کینت تسلیم از پویه بماند
 عذر منی که محال است بیک نغمه سرود
 شرح این حادثه از شبلی نخست خواند

آنکه سبجوق بخاک دراو کردن ساز
 هند را غلغلہ مقدم افزهره گداز
 بخت را بهر پرستش دراو کعبه راز
 تیغ او بود که شد بادل کسری همراز
 خود به بین تا بچه انجام رسید آن آغاز
 هر یک را به خرم و غصه زبان گشته دراز
 همه را شیوه بیچارگی و عجز و نیاز
 دیده از اشک دل از غصه فغانها ز گداز
 شیشه را هست بهنگام شکستن آواز
 کین جفاها همه از ماست با آمده باز
 گله نیست ز بخت و فلک عریده ساز
 داستانست جگر خون کن اندیشه گداز
 بال و پر نیست اگر مرغ سخن پرواز
 داستان غم و افسانه محم و وایاز
 شب بود کوه و افسانه درازت دراز

مکتب

که در چارمین بزم تعلیم منعقد مقام علیگڑھ مورخہ دسمبر ۱۸۹۹ء انشانوہ آمد۔

چیت کین بزم بآئین گربست طراز	حیرتم می برد اینک کہ بدین نیت ساز
بزم گاہیت ہما ناہمہ بگن ہمہ ساز	جلوہ گاہیت ہما ناہمہ بگن ہمہ ساز
شاہ بزم و گر چہ برافروخت بنار	مژدہ باد اہل نظر را کہ تا شامفت ست
باز این گنبد فیروزہ پست از آواز	بسکہ شور طرب از خاک بگردون برشد
پردہ دیدہ بود فرشتہ پناہ دراز	ہاں بآئین ادب آئی کہ ستراسر بزم
بسکہ والا گہران اندر و جہلہ طراز	بزم را تا چہ قدر پایہ بلند است امروز
رہبر قافلہ ما بہ تشییب بہ فراز	وصف صد جوان حوصلہ پیر بہ بگر
در نوشتند بیای طلب این اہ دراز	و آن گرانمایہ بزرگان کہ بہ تباہی شوق
ہمہ دانش طلب دیدہ و رونکتہ نواز	ہمہ خوشخو و دہا یون نفس پاک نہاد
انجمن را بتوان گفت کہ برخوش بنار	گر حدیث از شرف نسبت ایشان گرز
ور بہ پرسی کہ چرا اینہمہ سبب طراز	فرزہ بزم نگر گری ہنگامہ بہ بین

باز نختے بہ سخن سپہ و در ذوق سخن	ند ہم پاسخ و افسانہ ز سر گیرم باز
انتظار تو و شوق تو چو از حد گذرد	لاجرم پرده کشایم ز رخ شاہد راز
تہنیت گویم و از جاروم از جوش طرب	مژدہ بر مژدہ رسانم کہ بصدینت مساز
باہمہ سرہ و فرباہمہ تمکین و شکوہ	چارین مجلس تسلیم نہادند آغاز

ہی چہ آغاز۔ کہ پیرایہ ایام است این
ہی چہ آغاز۔ کہ طفرے صد انجام است این

ہن بیا عرصہ گہ شوق و تمنای بنگر	ہن بدریوزہ فیض آبی و مواسا بنگر
انچہ از گرمی ہنگامہ وانبو ہے ناز	بچہ جاعے نتوان یافت بہر جا بنگر
گو شہا۔ محو فواہے دل آویز بسین	دیدہ ہا۔ راہمہ حیران تماشا بنگر
آن گر انامیہ بزرگان کہ بدانش مثل اند	ہمہ راجاے۔ درین بزم دل آرا بنگر
وز نشان مے طلبی۔ بہر شناسا بودن	فرہ تاش اقبال۔ بہ سیا بنگر
نگہ از مہر۔ سوے حالی آزادہ فلک	وان ندیر احمد طوطی شکر خان بنگر
آن یکے رالب۔ آن نعمتہ جانسوز بہین	وان دگر را بکت۔ آن دفتران بنگر
پس از ان پایہ فرو دائی و یہ پائین بساط	شبلی دل زدہ را۔ زہر مہ پیرا بنگر
نالہ چند کہ ریزد ز لبش باز شنو	پس۔ ز جا رفتن ولہامی شکیا بنگر

<p>تا بسنجی که فغانش نبود بے چیزے هر چه از شوکت اسلام بشنیدی زین پیش اینک آن دفتر اقبال پراگنده بین دو دمان لم همه سرگشته حرمان دیاب آن جگر دوز فغان سنجی احباب شنو بگذر از کجروی چرخ و گونساری بخت</p>	<p>اچنه برار و دوا چسوخ ستم زابنگر اینک آن زمزمه را مایه سودا بنگر اینک آن نسخه اسلام مجزای بنگر خان و مانها همه در فتنه پیغمبر وان دل آشوب شکر خنده اعدا بنگر اچنه برار و دوا ز جور همه از مابنگر</p>
<p>چند با بخت فلک بست گریان باشیم صرفه آنست که از کرده پشیمان باشیم</p>	
<p>روزگار است که سرگشته سیم مگر هر چه گفتیم دشمنیدیم بجای رسید هیچ از نادک تدبیر نیاید بیشان چار سال است که این جا به نور دیم و هنوز تا چه سود است که در بزم بنجار سخن تا چه سود است که در عشره سالی دور روز هم بر سر نایبه دیده و ران جمع آیند</p>	<p>نخل اندیشه ما هیچ نیاورد و ثمر گرچه صد بار گفتیم و بگوئیم و دگر همه بگذار همین کانگرس را بنگر حاصل مانبودن و زان همه جز بوک و دگر نغمه چند سراسیند آهنگ اثر مصرعی چند بیافند و بخوانند از بر وانکه آن دفتر پارینه کشانند از سر</p>

<p>آن یک گرم - ز جانیزد و است بر پای هم بر آن حرف دلاویز بر مان و حج حاضران جمله به تسلیم و به انکار آید پس فراوان سخن از گفته و نا گفته رود دو سه بحثی که گزینند پایان سخن بعد از آن کانه می نگامه نشیند از پای آن سخنهای فاساد و افسون گردد دل زانیشه تهی گردد و یاران عزیز</p>	<p>رو به بزم آمد و دو سخته نهادند محضر گوید آن گونه که رسم است در آیین هنر خود گمان برده که از پی بودش نفع و ضرر تا بجای که خود آن حرف شود یک فتر جمله دارند قبولش که ازین نیست مضر بزم بر هم شود و خلق شود راه سپر آن بناها همه یک باره شود زیر و زبر ست خپن بغفلت کده تا سالانگر</p>
--	---

خود همین است گر آیین سلگاری ما

ولے بر ما و برین هرزه زبان کاری ما

<p>چند سال است که یک کنز عزیزان دیار تاچه نیزنگ بنی آورد از پرده سپهر از غلط کاری ما بر اسلام چه رفت خافل از کار و هم از فتنه گریاے فلک همه را باد دوشینه فرو برده بخواب</p>	<p>می ندانست که چون میگردد لیل و نهار تاچه در باخت ز بازی فلک عربده کار تاچه بودیم و چه هستیم و چه دایم شمار فارغ از خویش و هم از خستگی خویش و تبار همه را مستی پیشینه در افزوده شمار</p>
--	---

<p> فتنه‌ریخت نه چند آنکه توان کرد شمار برگرفتیم سراز خواب سر سیمه نزار دل در اندیشه که بی تاجه بود چاره کار که در آن پویه ندانستی روز از شب تار پایاگر چه درین محله ماند از رفتار خود بسر منزل مقصود نیست ادگذار ما هانیم دهان بر همی شهر و دیار حالت جمله هم امسال همان است که پارس بندگان تو دریغ است که باشند نزار خاک بوسان سر کوی رسول مختار </p>	<p> ما همان مست بخواب اندر و نیزنگ سپهر سختی و هر چه از حوصله صبر گذشت لب پراز مویه که آه این چه جفا رفت با هر یک که گرم براه طلب افتاد چنان گر چه رانند درین ره بنشیند به فراز هم ز بے راه روی بود که با این تنگ و چوک از تبه کاری و بربادی مایع نکاست پستی بخت هم امروز چنان است که دی و او را ای که جهاندار و جهان بخش تویی پسند این که نشینند باین روز سیاه </p>
--	---

و او را همان پسند این که درین کد باشیم
 ماکه از حلقه بگوشتان محمد باشیم

نامہ

بنام خواجہ امین الدین صاحب لکھنوی

متضمن

حالات سفر از لکھنؤ تا حیدرآباد

۱۸۹۱ء

مرحبا قاصدِ سرخندہ بنہ گام براہ
تیز تر میرد و در راہ میا سارے دی
حضرت خواجہ امین اوصہ علی اللہ بہ
بہ نیاز آئی د زمین بوس و بہ جہہ بخاک
پس زمن عرض سلامی کن نگاہ بگوی
کز تو رخصت شدہ چون دل بہنا دم بسفر
با صد اندیشہ بکا لکھ شستم ناچار
کہ غم اینکہ ہنوزم اثری ہست ز ضعف
کہ غم اینکہ رہ دور و دراز آمد من

کہ ترا فضل خدا باد بہر حال پناہ
تا بجائے کہ رسی در حرم آن درگاہ
صاحب لطف و کرم صلی اللہ علیہ
ہم دعا گوے و ہم آئین ادب دار نگاہ
ہرچہ پیش آمد از واقعہ در عرضہ اہ
تاچہ گویم کہ چسان گشت مرآل تباہ
دل حریف غم و لب ہمنفس نالہ و آہ
آن مبادا کہ تپم باز گیر و ناگاہ
از قضا خاد کے نیز نزارم ہمراہ

که غم اینکه چو از قافله دور افتادم
 با صد اندیشه غرض دل به نام سفر
 لطف حق بین که بیک چشم زدن باز دارند
 هر روز من بشتند بکا لسکه دو کس
 مصطفی احمد زان هر دو یک بود به نام
 در میان گرچه نه بد سابقه معرفت
 آشنایان بمن رویه بیاد رد و گفت
 از کجا میرسی و منم کجا میداری
 گفتم آهنگ دکن دارم و بس دلتنگم
 نه رفیق که پناهم بود از لجن سفر
 چون حدیث من جیرانی من باز شنید
 گرچه بر ما گویم خنده زدن خجسته می
 دل قوی دار که یار توام و در همه حال
 زین سخن خاطر من آسود و قوی گشتم
 اول آهسته می رانند و چو پای به بگذشت

تا چه حاصل بودم زین سفر طاقت گاه
 بزبان بود که لا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ
 زان همه غصه و اندوه مرا بار آید
 که من از حالت شان هیچ نبودم آگاه
 که ز اعیان او و منفردست از اشراف
 از عزیزانش یکی که روز ناظم آگاه
 دیگر گاه هست که مشتاق تو بودم و الله
 وین چه حالت که انگار تو هستی چاه
 که جدا مانده ام از قافله با حال تباه
 نه انیس که باو حرف زدم گاه بگاه
 گفتم لا حول ولا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ
 یک رحم آمدش و گفت ازین غصه بکاه
 برگز از خدمت تو دوست ندارم کوتاه
 هم درین فرصت کال لکمه بقیه و براه
 کاپیور آمد و افزود و بسرعت ناگاه

<p>چون به بھوپال رسیدم ز کسان پرسیدم سید آن قافلہ سالار کہ در کشور فضل ہم از ان جمع یکے گفت کہ آئے دیروز چون ز بھوپال گذشتیم بہ نگاہم آمد ہر طرف می نگری سرو چنان بود و چین آخر آن مرحلہ ما نیز بسر آمد و پس شد الحمد کہ با این سفر دور و دراز طبع من ہست بہر وجہ کہ جوئے خرم</p>	<p>بیچ دایند کمزین راہ گذشتست آن شاہ او بود شاہ و حریفان دگر خیل سپاہ او گذشتست ازین راہ بہنگام نگاہ منظر کراتازہ کہ منظر دوم از نور نگاہ ہر کجائے گذری آب روان بود و گیاہ بر رسیدیم دستلیم و کن ہفتم ماہ کہ شمار وز سہ ماہ بیچ گذشتست بہ راہ حال من ہست بہرگونہ کہ خواہی و نخواہ</p>
--	--

الغرض چون ز شب ہفتم پاسی بگذشت
حیدر آباد رسیدیم و سخن شد کوتاہ

ترکینیب

در ۱۸۹۱ء - آنریبل سید احمد خان صاحب با جمعہ از دیدہ و روان وی
بہ حیدر آباد آوردند۔ در انجا بہ صدارت جناب نواب اقبال الدولہ وقار الامر انجمنے

ترتیب یافت و رسید و دیگر عزیزان نجاتی از حقیقت حال مدرسته العلوم
برگفتند و برسم دیوڑه از بزرگان آن دیار یاوری خواستند مصنف هم کی از جمله
گدایان بود لب سوال بدین آهنگ کشا

<p>اے عزیزان و فاپرور و اخلاص شعار ہیچ دانید کہ ما تازہ غریبان دیار چہ کسانیم در سیدیم درین جا بچہ کار در نوشتیم چرا این ہمہ دشت و کُمار گر چہ دل مے بردار دیدہ روان این گلزار ہر کجائے گذری سبزہ بود یا اشجار نفرتیم باین جلوہ گریہ از نزار کہ باو دل بتوان بست توان گشت نثار ما کہ ہستیم بعد رنج و گر سینه فگار اگر از نا حصیہ حال بچویند آ شمار رہبر قافلہ ماست بہ ہر راہ گذار از علیگڑھ بہ وکن آید و جویتیار</p>	<p>اے بزرگان گرانمایہ مصحاب کبار ہیچ دانید کہ ما راہ نور دان و کن تا چہ جوئیم و چہ خواہیم و چہ در سواریم طے نمودیم چرا این سفر دور و دراز گر چہ این ناحیہ بس دلکش و خرم جا بست ہر طرف می نگری لالہ بود یا رہکان لیک این جملہ زما دل نتواند بُردن این ہمہ سیر و تماشائے آن مے ارزو از تماشا مے گل و لالہ چہ بنیم طرف پے توان برد کہ ما را سر و سودائی ہست می نہ بینید کہ سر سید ما کہ فضل چیت آخر کہ باین پیری این ضعف بن</p>
--	--

تاچه خواهد که بدریوزه گری خاسته است	تاچه دارد که ازین ننگ ندارد و انکار
تاچه حال است که آتش نفس می بارد	تاچه حال است که خون میچکدش انگشار
این همه غلغله آخر نه بود بے چیزے	این همه ولوله بے صرفه نباشد ز نهار
حضرت حالی و شمس العلما را بنگر	وان دگر دیده و رانی که بوندش انصار
تاچه پیش آید کهین ناموان را بجان	در بدر گشتن و در یوزه گری گشت شعار

شرح این قصه بجان سوز نه گفتن تا که
سو ختم سو ختم این سوز نه گفتن تا که

مان و مان گوش بدارید که می گویم باز	داستانیکه غم من را بود و زهره گداز
فرستی بیش ز رفته است که باشوکت جاہ	مادر این ملک بودیم بهر پایہ نسر از
تیغ اگر بود و گز نامه و قرطاس و قلم	همه را بودیم از نسبت مازید طراز
ناگهان شعبده تازه برانگیخت پھر	ناگهان نقش دگر زد فلک عربده باز
بازی چرخ بدست دگرے داد و غمان	رفت یکباره ز ما خترے نعمت و ناز
این قدر بود که در حلقه طاعت کیشان	پایہ ما ز حسر یغان دگر بود نسر از
ما از ان جمله باین مرتبه راضی بودیم	کز پس پرده فلک بازی نو کرد آغاز
رسم و آئین حکومت روشن تازه گرفت	بزم تقسیم باین دگر یافت طراز

<p>به علومى كه جديداً سر و كار افتاد جا بجا در سه باطرح نهادند كزو و فردانش با جمله بتاراج برفت بزم برهم شد و سر برنگر فقيم خواب ماهان مست بخواب اندر و ياران دگر تا بجايى كه بهر پايه و سرفرازان نتوانيم كه اين قصه غم شرح دهيم</p>	<p>درس پارسينه بتقويم كهن گشت انباز هيئت و فلسفه تازه به برگشت به ساز گشت كوتاه بيك باره سخنهای دراز جلوه پيش و در ویده نكرديم فراز در ره منزل مقصود جهان درنگ و تاز خواری افزود و حريقان دگر را اعزاز شب بود كوتاه و افسانه دراز است و دراز</p>
<p>مهربان گشت همانا بزبانم گفتن كه توان گفتن و هرگز نتوانم گفتن</p>	
<p>روزگار همه بودند بدان خواب خمار مرده از غيب عيان گشت مياران بيدار مى ندانم كه بيك بار چه افنون بديد غلطى خاست ز هر ناحيه بر زن و كوى منكران ميز با فساد آتش از جارفند الغرض انجمنه داد ز ياران ترتيب</p>	<p>ناگهان رحمت حق پرده فكنند از خسار دم گر ميكند ز رخ نيز برون داد و شمار مى ندانم كه چه عجب از نو و از گفتار شورى افتاد بهر كشور و استليم و يار بسكه هنگام سخن سحر همه بر دبه كار تا كند خسته دلان را بنوازش تيار</p>

<p>فکر کردند و بر اسباب مرض پے بزد کین مرض را بچمان هست اگر درمانی حالیا چاره جز این نیست که بنیادینند پس بدریوزه بهر کوچ و بازار شدند رشته بسی و طلب گرچه بسی گشت دراز لاجرم روبه شهنشاه دکن آمدند داور داد گر خسرو تسلیم دکن برره در رسم شهان چاره نوازی فرمود آستین کرم افشاند و تو گوئی بمشل مبلغی خاص عطا کرد و بفرمان بنوشت</p>	<p>زان پس چاره آن در نمودند اطهار غیر تعلیم نموده است و نباشد زنهار بیت علمی که کسان را بود از جهل حصار تا مگر کاسه شان پر شود از زرع یار لیک انفسوس که آماده نشد چاره کار و ان همه خستگی خویش نمودند اطهار میسر محبوب علیخان که بود عرش وقار شاه را چاره نوازی بود آئین شعار ابرنسیان بزین در و گهر کردن شار که بهر ماه رسانند ز ما این مقدار</p>
<p>باری از فیض شه آن مدرسه بر پا گردید انچه ما می طلبیدیم هیتا گردید</p>	
<p>دولت از پرده تقدیر چو شکر چهره کشای طالبان هنر از هر جت و ناصیتی تا بکی حسرت غرناطه و بغداد خوری</p>	<p>هست آن مدرسه امروز بصدر فرو بهای جمع گشتند و گرفتند درش را ما وای و می رنج کن و در حرم مدرسه آ</p>

طالبانش همه فرمانده معنی گشتند
 گرچه امروز بدین آب طرازست ولی
 آن بنامانه رسیده است به تمام و هنوز
 لاجرم چاره این کار بستیم از عقل
 پس بفرموده دانش ز علی گدگد آخر
 به نیایش به در دولت سلطان رفیم
 از پس کرنش و تسلیم به آداب نیاز
 شاه از لطف اشارت به نشستن فرمود
 پس از آن معتمد شاه عماد الدوله
 به ادب آمد و توقیع هایون بر خواند
 شه بدستور گران مایه فرستاد پیام
 بسکه زین مرده جان بخش بخود بالیدیم
 چون بامیش ز اندازه خواهش بخشید
 شاه تنانه کرم کرد و نوازش فرمود
 آسمان چاه فلک پایه بشیر الدوله

و امن تر بایش مهبت مگر ظل هجای
 نه توان گشت از اندیشه او بی پرای
 خود ز سر رشته تعلیم نداریم غنای
 از ره چاره گری شد بد کن رانهای
 کاروان شد سوای قلیم دکن بگریزای
 هم به فرمان ادب پشت نمودیم دو تپای
 عرض مطلب بنمودیم دستاویز بیای
 امر چون فوق ادب بود نشستم بجای
 که دبیر لیت هنر پرور و معنی پیرای
 ماهمه گوش بر آوازش داد و نکته سرای
 کاینک آن مبلغ پیشینه و چندان فرمای
 غنچه سان در بر مانگ همی گشت قبال
 بیش ز اندازه خواهش بدش اجر خدای
 که شدیم از همه اعیان و کن بهر ربا
 بازوی دولت دستور شد و ملک آرای

وان وقار الاله از بده اعیان دکن پایه با بفرودند و کرم نسر مودند شایگان گشت توانی و ازین چاره نبود یارب آن باد که شه با همه اعیان و وزیر بعد ازین جمله دُعا ها که پذیرا و خدا	آن هنر پرورد و نادل و فرخنده لقائے شکر این منت احسان چه توان کرد ادا خوشتر آنست که اکنون کنم آهنگ دُعا تا ابد باشد و گردون بدرش ناصیه خویش را اگر بدعا یا دکنم هست بجای
	یعنی از نسبت آن شاه گرامی شتم شه نظام ست و بزیب که نظامی شتم
<hr/> <div>قصیده</div> <div>۱۸۹۰ هـ</div>	
دل پر حوصله آخر چو ز دعوای ماند راضیم از نگه شوق که گوید همه باز مگر از زاهد افسرده - دلی و ام کنم	تا که آرد که بدرد تو شکیبا ماند از زبان هر چه دم عرض متن ماند که رخ پنجوش بیند و بر جا ماند

راست مانا غلطی هست که آوازه شده است
 بر سر پائے جمال تو نگاهم گوئے
 آه ازان رنگ است که پس از کشتن
 ناتوان جان خرم ره لب پیش گرفت
 از مغانی نبود در خور خاک و در آرد
 مست پر عرده آناهید میکند خواهم
 تو بهاران همه در گس بد ماند که چمن
 می میاشام و لب لعل می آلود و بیوس
 یک جهان شیفه طرزد لاری اوست
 او بغارت گیرم آید و من آن خواهم
 خضر در وادی خیم تازه براه افتاد است
 بگذر از خلد که در کیش تو کل نبود
 صدره افتاد که مجنون غلطش کرد و بدست
 پند می دادیم و نام تو بر روی ناصح
 جاده پیشروان رفتم و دادم که خرد

مهر گویند آن عارض زیبا ماند
 رهروی هست که از ضعف بهر جا ماند
 یک دو دم بر رخ زیبا تو پیدا ماند
 آه ازان غصه که بیچاره بزد و اماند
 مگر آن سجده که آماده به سیمان
 که لب لعل تو از بوسه ستر اماند
 بر جالت همه تن محو تماشا ماند
 کین گنه در روش عشق به تقوی ماند
 روضه محله بکو تو جهان اماند
 کار مغانی و هوش آنچه زینما ماند
 گذارید که غربت زده - تنها ماند
 هر که امروز - در اندیشه فردا ماند
 کلبه ام بسکه بر بیابان صحرا ماند
 تا بدین بدست آن رهگوارا ماند
 اندرین شیوه - نه با من نه دارا ماند

تنگ همت بود آری که زبان تازه کنی
 نیست جز دوفی فطرت که بازار کمال
 صرفه نبود که همان بر روش پیشتران
 داستان چند توان کر محمود و یاز
 گر نسیم از شکن زلف کشاید گر ہے
 اشک خود بر شمرے آنچه باران آید
 سفلہ رابستائی و گوی که بجاه
 هرزه چند بسم بانی و سخنی که بد هر
 گر چه بر پیچی این شعبده پی برد میر
 لیک با این همه از گرے هنگامه آز
 پستی طالع ازین بیش چه باشد کسی
 شیوه موج و غزل گر چه دل آرا و شیت
 شعر اگر دامن دل می نکشد بانگ خست
 من و یزدان که اگر پای فن نرکشند
 بان و مان چند توان بود به تعلیل سیر

هم از ان جبر باقی که بدینا ماند
 چشم دوزی مبتلا عی که زینما ماند
 خامه در را و سخن بادیه پیا ماند
 تاب کے خود سخن از و اقی و عذر اماند
 فکر را با تو صد آویزشش بجا ماند
 خون دل نام کنی هر چه بیسنا ماند
 کمترین بنده ادباجسم و دار اماند
 سخت خاتمہ و فتر انشا ماند
 کین نہ راز نیست که مستوزر دانا ماند
 نتوانست کرین هرزه روی و اماند
 پاسے در بند خطا ماند و عذر اماند
 مبتذل گشت نہ چندان که گوارا ماند
 نغمہ گر نیست دل آشوب بغوغا ماند
 حیف باشد که سخن را بجهان جا ماند
 ولے آن کس که برہ سلسلہ بر پا ماند

پای ازین دایرة تنگ برون نه سخن
جاده مغربیان گیر که این طرزی
راستی در زوچنان پیکر گفتار آری
هم به بخار نوی تازه نواے بکشم
مبشَل گر سخن از صبح برانم گویم
مشک شب جمله تبارج رود و زومهر
سحر از جیب اُفق سر بزند خند اخند
آید از صحن حرم بانگ مؤذن در گوش
زند با شیشه و مے راه چمن گیر و شیخ
چمن از غلغلہ مرغ به جنبش افتد
پاسبانان ز سر کوچه دره بر خیزند
کاروانها بره افتند و جرس ناله کشد
رهر و خسته که از رحمت دوش است به تاب
زند میخواره که از باد و دوشین سرست
گاه سر بزند از خواب در و دوازنجواب

خود محیطیت که هر قطره بدیاماند
دلپذیر ست و دل آویز و دل آرا ماند
که فروغ اثر از ناحیه پیداماند
بادانیکه در آغوشش دلشن جامد
سحر آمد که جهان گرم تماشاماند
شوشه سیم پراگنده به هر جامد
شب بخود سپید و از غصه بسوایامد
دیر از ناله ناقوس پر آوا ماند
در غم سحر و مسواک مصلایامد
کوه از قهقهه کبک پر آوا ماند
در میخانه بروے همه کس و اماند
دشت و صحرا - پُر از آوازه و غوغایامد
دوسه گامے رود و بازیره و اماند
همچنان فارغ از اندیشه فردا ماند
گاه محمود ز جبا خیزد و از پانامد

دست در گردن معشوق چو خیزد عاشق	هم بدست دگرش گردن می‌نماند
در چنین وقت به لغائی آشفته گذر	که قلم در کف و آماوه انشا ماند

الحق از شبلی آزاد بهادش نرسد
زود بینی که اساس سخن از پاماند

قصیده

متضمن حالات سفر روم (مئی ۱۸۹۲ء)

بهر تکمیل فن و رسم پی تحصیلِ عبر فارغ از حج و زیارت چو مرا کرد خدای	روزگار نیست که میداشتم آهنگِ سفر
گرچه من گرم طلب بودم و بس مستعجل دیر آن مایه شد آخر که حسودان گفتند	خو استم تا بسوس روم شوم راهِ سپر
روم گوئی دوسه گاهست که این خام طمع ره چنین دور و دراز و سفر این با خطیر	لیک تاخیر همیرفت بفرمانِ قد
من دین غصّه و غم خون جگر می خورم اتفاقی عجب گشت مرا عقد کشا	که فلان جنس بر هوس خام ندارد سر
	بی تکلف بسفر چیست بیست کمر
	چون میسر شود آنرا که نه زورست نه زور
	ناگهان شاهد مقصود در آمد از در
	که از دو هم و گمان نیز نپیدا شد خبر

یکدم و می بیشتر که زانکه زخم کوس حیل
 چون ستوه آمد از تپ بدل آمد که مرا
 عزم دیرینه بیا دآمد گفتم چه خوش
 آر ملک آنکه رفیق است و هم استاد مرا
 گفتم این صحبت و این واقعه را وقت
 چون ازین داعیه مردم همه آگه گشتند
 همه را مهر بخنبد و بدر آمد دل
 دل بهران من و رسم و ف را مگذار
 روز کی چند بیامای و سپس سازده
 با خود از نقد و هم از امتعه آن مایه گیر
 مصلحت نیست که این مرحله تنها پری
 گفتم این جمله که گفتید بود عین صلاح
 مرد این مرحله گامی که فراموش نهاد
 الغرض از رمضان سبت و ششم بود که من
 او فادام بره کوه و سیابان کچند

بودم از رحمت تپ خسته دل تفتنه جگر
 چاره جز نقل مکان هیچ نباشد ایدر
 که بیک حیل و دنا کار برار و داور
 هم درین عرصه با انگشت زبانه خواست سفر
 پس بعزم سفر از جا بستم مضطر
 هم بیاران و عزیزان وطن رفت خبر
 جمله گفتند که این رحمت بیصرفه میر
 و رنخواهی که کشی پاه ازین را گذر
 ساز و برگ سفر آن گونه که باشد و خور
 که اگر دیر مبانی نبود هیچ خطر
 لاجرم خاد که نیز به سمره بهر
 لیک طالب نبود در گرو نفع و ضرر
 باز پس می نه کشد گر همه مرگ آرد بر
 گرم برخاستم از جای و شدم راه سپر
 پس بکشتی نشستم من و یاران و گر

از حتمی صعب کشیدیم کشتی دوسه روز
 کس نیارست سرش باز گرفت از بالین
 نبود مایه آزار - کشتی چپیسر
 نان خورشش بود هر گونه میا مارا
 گرچه من زان می پالوده نیالودم لب
 هفتم ماه می چون رسیدیم عدن
 من سرود آمدم و روی بشهر آوردم
 کوهساریست که هر چند بلندست و فراخ
 هر کجا میگذری ریگ است و خرف
 گبر و ترسا که نزیل اند درین بقعه جمه
 مردم شهر که خود را به سالی نامند
 خوار و بد بخت تبه کار و سیئه چهره و زشت
 خوشترین را به عرب بسته و حاشاکه عرب
 چون زبان همه تازی بود و هم چو عرب
 عامیان در غلط افتند و گمان باز برند

بسکه از موج بهر لحظه شدی زیر و زبر
 کس نیارست جدا کردش از بستر
 غیر ازین محنت سه روزه کز نیست مفتر
 از کباب بره و مرغ و می و نقل و شکر
 و گیزان لیک علی الر غم زویدی ساغر
 کشتی آسود و بینداخت زمانه لنگر
 تا خبر جویم ازین ملکات از بد و حضر
 لیک از سبزه و گل نیست در و هیچ اثر
 هر طرف می نگری خاک سایهست و حجر
 بزبان عربی حرف زو ندی یکسر
 حیوان اندنه بل از حیوان هم بدتر
 سفله و تهین و کج روشش بد گوهر
 این چنین خوار و زبون شان پسند و او
 نام شان بسته بود بالقب جد و پدر
 که مگر در نسب و نسل زمعد اند و مضمر

تخم و هم ریشه این نخل ز خاک حبش است
 شاگمه گشتی مابا ز برفت ار آمد
 به سوزن آمد و استاد و چنان زد و گذشت
 این جهان نه عجیبیست که زینسان کاری
 بست فرسنگ درازست و به پناخند
 مردی از اهل فرنا که پیش ناست
 آن خرد و در چو در آغاز بدعوی برخاست
 مردان سخره گرفتندش و گفتند که این
 از مسمی چار و هم بود که در پورط سعید
 در میان من و از نلکه بقا در سراق
 پورط جائیت که تا چشم نگه کار کند
 صد به بینی که برافراشته اینجاریست
 شاگمه گشتی مابا ز روان گشت و گذشت
 من بساطل شدم و مردی از ارباب حلب
 خوب جائیت که ناخواسته در بازو دل

که درین جاسے بیار آمد و افشاند مثر
 تا بیک هفته گذر کرد ز بحر الاحمر
 که ز کیفیت و حالش نشدم هیچ خبر
 جز در افسانه پاریس به شنیدیم مگر
 که دو واپور توانستند از و کرد گذر
 زده این نقش و در اقصای جهان گشتی
 که توان آمدن از عهده این کار بدر
 هرزه هست که فسر زانه ندارد باور
 بر سیدیم و شستیم به واپور و دگر
 زانکه راه من و او گشت جدا زین معبر
 ز ورق و کشتی و واپور بود سراسر
 صد به بینی که در انداخته آنجا لنگر
 از ره یافه و پس کرد به پیروت مقر
 همهم گشت و بهر ناجیه ام شد بهر
 هر که سوزی بدش و او دوری بگر

موضعی خرم و سیری خوش و بجائی دلکش
 گبر و مسلم همه خوش جامه و موزون اندام
 جاهاشان بعرب ماند و دوزی و لباس
 چون برون رفتم ازین جای ازان چاره نبرد
 از منی شازدهم بود که گشتیم روان
 این همان جای قدیمیت که در عهد ایدم
 حالا دولت انگلتز گرفتش از ترک ^{یعنی بریتانیا}
 مسجد جامع و ایوانگه قبرس دیدم
 روڈس و سکنز بره آمدوزان پل پیر
 من سوی شهر روان گشتم و یک یک دیدم
 فرض آدینه ادا کردم و از بعد نماز
 مجلسی از فقها بود در آن جا و بسم
 زان یکے رو بن آورد که چونی چه کسی
 گفتم از ہندم و از خوان ادب لہ لہ بای
 گفت حالا سخن از متعہ میرفت و تو ہم

راہ ہموار و زمین پاک مکان خوش منظر
 خاص و عامی ہمہ گلگون تن و زیبا سپیکر
 ہیچ فتنہ ز مسلمان نبود تا کامنہر
 پیش میرفتم و باز م بقفا بودند نظر
 پس بہ قبرس برسیدیم ہنگام سحر
 سپی رفت تبخیرش و زو فال ظفر
 لیک با صلح نہ از یاور ی تیغ و تبر
 سیر این بقعہ مرا بس عجب افز و دہمیر
 کشتی استاد بہ از میر و شہی بر دہر
 مسجد و کتب و بازار و رہ و کوچہ و در
 در کتب خانہ سلطانیم افتاد گذر
 بحث از متعہ ہی رفت ہم از قول عمر
 تاجرا بر زدہ دامن محنت بکمر
 طفری برم از ہر جہت و ہر کشور
 گر توانی سخنی گوے و مثالی آور

من بپاسخ در معنی زوم بستمعان	لب تجسین بکشد ند پس از بحث و نظر
پس ز از میروان گشتم و در عرض و روز	طی شد این راه و بی پایان برسد این فتر
مختصر گفته ام این حرف و تو هم میدانی	که درین بادیه بس تنگ بود را بگذر

هر که جو یا بود از حال من در حله من
بایدش گفت که این نظم بخواند یکسر

قصیده بهاریه - ناتمام

سلسله

دوش این مژده بگوش گل و ریحان آمد	که بهار آمد و بسیار بامان آمد
ابر گوهر همه افشانند چو گریان بگذشت	گل همه ز سر پر آگند چو خندان آمد
آب را سلسله بر پای بستند ز موج	بسکه دیوانه دشن از طرف بیابان آمد
لاله چون منبجگان چهره بر افروخت بباغ	سنبل آشفته تر از طفسر خوبان آمد
سبزه سر بر زده از خواب - و گرفت بخواب	بسکه باد سحرش مروضه جنبان آمد
هر حجابی که سر از آب برارد - گوید	باید از سر بتاشای گلستان آمد

<p>سرو و عرعبیان یزیده امان آمد باد صبح آمد و بر شیوه مستان آمد من غلط کردم و گفتم که سلیمان آمد که بر دواتش سوزنده گلستان آمد که بهار آمد - و ابر آمد - و باران آمد زاهد از صومعه در میسکده همان آمد آمد آن شمع و چگونیم بپس مان آمد جام در دست و گل دلاله بدمان آمد هم بهر گام چوست افتان خیزان آمد تا چگونیم که چپا بر سر ایمان آمد روزگار خرد و هوش بی پایان آمد</p>	<p>عید نوروز بهارست که در خدمت گل می دم که بچمن - گاه خرامد لب جوی بوی گل هست که بر دوش صبا نگیرد دست آتش افروخت گل و مرغ چمن گشت خلیل زین دوسه حرف فزون نیست معان را دور دور گل دل هست که در جوش طرب بزم آرای و گل افشان و قح گیر که باز رخ بر فروخته و طره فرو هشته بدوش طره پر شکنش بسکه پیچید به پای چون بیکبار نقاب از رخ زیبا برداشت او همان یک نگاه نازریان کرد و مرا</p>
--	--

جام می داد بدست من انگلیس رود

غزل تازه که آرایش یوان آمد

مطلع ثانی

چشم آه بدو روی که ز دربان آمد

بر من این مایه بلا از لب جاتان آمد

قصیده گشیمیری

<p> هیچ دانید که شلی سچ حال است کجاست؟ باید البته پژوهش که پژوهش زوفاست هست یک سال که یچاره گرفتار بلاست که به ناگاه به ستم سفر از جا برخاست که نمی خواست در آن نفسی کردن است گر تنزل بجنبم - خلد برین رانا است از کران تا به کران - روی زمین پدید است پای دیوار اگر هست - و گرسقف سراسر است </p>	<p> دوستان! ای که ره در سم و فاکش شامت در ندانید و نه دارید ز جانش خبر از سیه کاری ایام ز خود رانی خویش بود در گوشه تنهایی خود فارغ و شاد سوی گشیمیر روان گشت بان گرم روی گرچه شک نیست که آن ناحیه - در زیبائی بسکه جو شیده زهر سوی گل و لاله بدشت هیچ جائی ز گل و لاله نمی توان یافت </p>
--	---

✽ اینجا از تمیذیم الایام رسم است چنانکه جهانگیر شاه در تو زک بهم ذکر کرده که با ما را خاکپوشش کرده لاله

می نشاند و سال بسال در موسم بهاری می شکفت.

جاوه را خود ز خیا بان نتوان کرد تیز
جام گلزننگ که در بزم بآئین چینند
نقشبند چمن طبع ز تروتی فیض
سبزه بر کوه فرو بخیت از سرتابن
راهرو را ندید دل که نهد گام به راه
دیدۀ طفل که برد امن مادر عطف
گل به هر شاخ ز برگ ست فزون تر گویی
سرو اگر پای بدامن نکشد خود چه کند؟
بسکه بر هر قدم از لاله چراغی نبند
آه بگویی که بشهرست بود ماش و ل
سینه صاف دلان ست همانا که لطف
گرد بر گرد و ل آن صفند لاله و گل
شمالمارت نشاطت نگین ست نسیم
شمالمارت از آن جله فزون تر بحال

تغییر آوازه

بسکه گل صف ده سراسر را و از چپ است
هم بدان گونه گل از پهلوی گل جلوه ناست
دشت را هم بگل دلاله و شمشاد آراست
یا قباست که بر قامت شیخ آید راست
بسکه بر هر قدش لاله و گل در تپه پاست
جنبش باد بدان گونه بروی صحر است
همه برگل بفروزد آنچه که از برگ بکاست
زانکه از جوش گل لاله چمن تنگ فضاست
در شب تار کس نم نشود از ره راست
گویند آینه در دست عروسی زیباست
هر چه در بن بود از صفحۀ رویش پیدا است
چون طراز است که برد من شوخی سخاست
باغهای که به پیرامن و ل غایه باست
که چون چرخ طبع بر طبق و تار باست

✽ شالار (و هم نشاط) به طبق دارد که بالایی هم است و از تفارح هر طبقه از طبقه دیگر البته کم از بست قدم نخواهد بود.

آب بالا زمین باشد و اینجا بنی
 در بن آب دمد سبز و نیل و فرو گل
 گرچه دلم که سخن خود به درازی بکشید
 بخت بنگر که ازان بزم گمستی و ناز
 بعد یک هفته که آسودن از رنج سفر
 هست چه تپ بود که من قهر نتوانستم کرد
 درو آن مایه بیفشرد و سراپای مرا
 گرچه بامن نه رنسیقه بود نه خادکی
 به عزیزان دیار آگهی آمد که فرمان
 هر یک از مهر و دوان آمد و از غمخواری
 حاضران از ره اخلاص سخن گفتند
 آن یک گفت که چون تازه ز راه آمده
 آن دیگر گفت: «چنانکه شب خواب نبودی

که زمین بر سر آبست و همان پابرجاست
 قوت نامیه بنگر ز کجا تا به کجاست
 چه توان کرد سخن هم ز سر نشود و ناست
 بهرام هر چه بود در دغم و رنج و غناست
 تپ بمن تا سخن آورد و بکنیم برخواست
 کاین گمراشتش سوزنده بود ایست
 که توان گفت که یک بهره را ندانم کاست
 ایزد لیک تباهی زده و خوار نخواست
 آمد از هند و زنجوری تپ شکوه مراست
 پُرس و جوئے بسز کرد و پئے چاره ^{علاج} خلاست
 که سخن از ره اخلاص هم اندوه رباست
 خستگی خود بسبب در دو تپ رنج و غناست
 خواب ناکردن شب رنج و ریت پیدا است

✽ این قصه مخصوص کشمیر است که روستای آب نوس از گیاه می گسترند و او را خاکپوش کرده

درو از جبرئیل ترابای کارند.

چاره گر آمد نبشت و از اسباب و علل
 چون هم از نبض و هم از رنگ رخ اندازه گرفت
 هر چه از چاره و تیار و دوامی بایست
 رسم بیگانه نوازی بود آئین عرب
 خاصه آن پیشرو جاده معنی یعنی
 خاصه مخدوم من و یار من و یاور من
 آنچه با من ز سرخسته نوازی کرده است
 به شدم گرچه بزودی و تلی گشتم
 لیکن آن به شدن از روی حقیقت سنجی
 باز تپ کردم، و تا آخر ایام قیام
 لاجرم رو ب وطن کردم و گفتم با خود
 یکشتم آنقدر از ضعف بون گشت احوال
 چون یقین شد که مرا نوبت رفتن برسد
 شکر ایزد که در آن حالت آسیده سری

حالیای پی به مرض برد که در دم ز کجاست
 گفت اندیشه مکن هیچ که اُمید شفاست^{خوراک}
 در زمان جمله میاشد و ز انسان که نترست
 میتوان گفت که کشمیر عرب اناست
 سعد دین آنکه پسین قافیه نبشت قصاست
 میرزا سعد که در شهر امیرالامراست
 هر بن موی هنوزم به سپاسش گویاست
 کاین چنین به شدن و در خود از لطف است
 همچو ناراستی بود که ماند با راست
 آن تیم گاه فزون گشتی و گاهی می کاست
 که اگر چاره و اگر در و بفرمان قضاست
 که به کس حرف زدن هم نتوانستم راست
 به وصیت ورق و خانه نمودم و خواست
 از زبان هر چه برآید همه آن بد که نترست

ہرچہ از سیم و درم بود و مالک تقدیم
 زان ہمہ بیشترے وقف نمودم کورا
 خاصہ بر مسجد پارینہ کہ در خانقہ است
 خاصہ آن مدرسہ کہ پئے انہای وطن
 طرفہ تر زین ہمہ افسانہ حدیثی بشنو
 من باین حال تہہ بودم و از یار انم
 می شنید این ہمہ احوال و مکر دی باور
 تا بہ حدے کہ بمن نامہ فرستاد و چون
 باز باورش نیاید و بمن نامہ نوشت
 اینہمہ بہیدہ بہتان نتوان بست بہ خویش
 تنگدل گشتم و از غصہ بخود چھپیدم
 من ستوہ آمدم از نامہ و پیغام آخر
 خسر کار ز لطف و کرم بار خدای
 مصطفیٰ خان کہ اسٹنٹ سٹل بہرچہ

داشت چون سابقه معرفتی با اسحاق
 آنکه از دولت او باز من هست قوی
 از پئے دیدن من آمد و بر رسم فرنگ
 رو بین کرد و بفرمود که از غایت ضعف
 لیک با این همه از کار زرقه هست هنوز
 از سر مهر به تدبیر و حکم بسم پرداخت
 تا دو سه رجم پسین بود که هر روز مرا
 بارے از فضل خداوند جهان بعد نه
 مژده صحت من مان برسانید کنون
 میتوان گفت به همدی و به حالی و عزیز
 شبلی امروز بود ببلستان سخن

که اخ اصغر من هست بهر پایه سزا است
 آنکه از نسبت افارش من هست و بجا است
 وید اعضای درون را که مرض ابد است
 کار خود می نکلند دل که یس لا اعضاست
 میکنم چاره و از این زوم امید شفقت
 هم بدان شیوه که طرز دروش اهل صفات
 امتحان کردی و جستی خبر از هر کم و کاست
 به شدم گرچه هنوزم اثر ضعف بجا است
 هر کس را که بمن عوی اخلاص و فاست
 به شد آن بنده که از حلقه گوشتان شاست
 که از دگلکده هندی پراز صوت و فاست

بعد یک عمر که از بند عم آزاد شده است
 هم چنان باز آهنگ کهن نغمه سحر است

مرآث

مرثیه

نواب ضیاء الدین خان مرحوم دهلوی متخلص بنیر

۳- اکتوبر ۱۸۸۵ء

گر مہنگامہ شوای نالہ ول ہاں برخیز	از پے برہمی عالم مکان برخیز
تو ہم ای آوہ جان سوزبان برخیز	ای جنون باز بتاراج گریبان برخیز
چشم خون ناب نشان خواست چو طوفان کردن	
خون شوای دل کہ تو انم سرو سامان کردن	
دو جهان اینہمہ درہم شدہ چون ست چہ بہت؟	آسمان حلقہ ماتم شدہ چون ست چہ بہت؟
مہر و لغ دل عالم شدہ چون ست چہ بہت؟	اختران دیدہ پر خم شدہ چون ست چہ بہت؟
شاہد روز بزرگ کہ ہوا تم نہ بہت	
از چہ؟ لیلای شب آشفتمہ و درہم بہت	

تا چه هست این که دل از ناله نیا سودهنوز اشک از دیده براید بگرآلودهنوز	همچنان زخیم جگر هست نمکسودهنوز آتش هست همانا که رود و دودهنوز
فاش گویم که سنجگوی زمان روی نهفت تیره شد دهر که تیر ز جهان روی نهفت	
آن طرز سخن آن یوسف کنعان سخن آنکه صد پایه فرو از بختش شان سخن	آنکه آراست ز نور لطف پریشان سخن آنکه لعل و گیسرافشان بدامان سخن
دو سه روزیست که از جام اجل میبوشست عالمی ز بسجن مانده و او خاموشست	
آن گران پایه که دود مرتبه است سخن فیض او بین که باین بگ باین بخت سخن	شاعری کز دم کلکش همه جادوست سخن خواجها و بود و توان گفت که هنرست سخن
اینکال دست اجل جیب جوش خاکست پایه فن بفلک برده و خود در خاکست	
علم و فن را بجهان داد گر بے بود - نماند در جهان نخل هنر را اثر بے بود - نماند	نکته سخن و دیده وری بود - نماند تنظم را حاتم و ابوالپری بود - نماند
ای سخن گریه بر وزیست باید کرد	

	ای ہنر حرم بحال تہمت باید کر	
شیشہ بصر درین حادثہ بر خاک بزن تو ہم ای نالہ سرا پرودہ برا فلاک بزن		شکیل پادست نہ وروا من ادراک بزن ای جئون جیب و گریبان خرد چاک بزن
	گر نہ خون گشتہ بزرگان ترم مے آئی آخرا یدل بحپہ کار و گرم مے آئی	
<p style="text-align: center;">مرثیہ</p> <hr/> <p style="text-align: center;">مولانا فیض الحسن محوم سہارنپوری استاد مصنف</p> <p style="text-align: center;">۱۸۸۷ء</p>		
جہانے را جگر خون شد ہین تہا من گریم وے بگذا رتا دم تا تم فیض الحسن گریم ہنر بر خوشتن گرید چو من بی خوشتن گریم بر کش گریم و آنگاہ بر مرگ سخن گریم ہمان نوا باشد این غم تا دین دیر کن گریم		درین آشوب غم خدرم بنہ گرنالہ زن گریم بہ تحسین صبور ی چند بفریے مرا ناصح بہ مرگش - علم و فن و نالہ با من ہم نوا باشد و تا غم دارم و ہر یک زد دیگر حسرت افزا تر خود این آشوب باین ہنگامہ زیاد م خواہد شد

<p>گمبختو به برهم گشتن کار هنر نام به یکبار انجن بر هم زوی تا از میان رفتی</p>	<p>گمبختویش بر روز سیاه علم و فن گیرم سزومن گردین ماتم چو شمع نخبم گیرم</p>
	<p>چه در دل داشتی تا از که رنجیدی چو راستی ز ما بگسته ای مولای ما آخر کجا رفتی</p>
<p>چه در دل داشتی آخر زیاران بر کران بون خود این راهل می گیرم کز ما دهن افشاید نگویم من تو خود انصاف ده تا از که می آید نو آئین نکته و ایزدی فرمان نشان داود بهنجاروری بر جاده پیشینیان رفتن نکیرین از کجا سجد لطف طبع رنگینست</p>	<p>دوسه روزی و گریاستی آخر همان بون بحال فن همی بایست آخر همان بون عرب را زنده کردن و انگله از هند بون بکشف از دین و فتح القدس بر جان بون آهنگ حجازی یادگار پاستان بون بنا همان ندانم چون پسندی همان بون</p>
	<p>که یارت بود آسجاء با کد امی مهنشین خفتی هنر را پایه بالا بردی و خود در زمین خفتی</p>
<p>ز بس در کار غم دل بوده است دیده ترهم سخن را این چنین شیرازه بستن تا که بتواند با موج پایه اش من خوندم و جهان کس را</p>	<p>بناک تربت اولعل افشاندیم و گوهر هم پس از وی دفتر معنی پریشان گشت ما هم وزین پس مثل او هرگز نبیند چشم اختر هم</p>

بود شورِ غریب اما باین هنگامہ کے ماند	غمِ مرگش روان فرساست از آتشِ محبتِ شرم
صبا گر بگذری بر تربت پاکش بگوازمین	کہ ای در شیوہ دانش مرا استاد و رہبرم
درودی پیشکش آورده ام باشد کہ پذیرے	کہ شبلی خاک بوس در گت بدستِ پاکرم

ازین خواب گران آخر چو روزِ حشر برخیزی
چو صورِ حشر من در نالہ ام۔ وقت ست اگر خیزی

مرثیہ

جنرل عظیم الدین خان مرحوم
۱۸۹۱ء

تا کے زغم نہان نگویم	گویند گو۔ چسان نگویم
دارم جگری دے تو انم	کافسانہ پاستان نگویم
از عسیرہ فلک ننام	از نیک بد جان نگویم
از نالہ دل اثر نخواہم	از داغِ جگر نشان نگویم

<p>یک حرف از ان میان نگویم ننوان کین داستان نگویم جز قصه خون چکان نگویم</p>	<p>رفت آنچه ز دور چرخ بر من این جمله همی تو انم اما در ماتم خان اعظم الدین</p>
<p>آه از غم این چنین میسر شیر مکن و شیر و شیر گیر</p>	
<p>آن پیکر و رو و قد زیبای آن فتره خسروی پیمای آن حوصله و دایت و رای آن کوبه شرف داشت همتای یکبار چنان بهفیت از پای آلوده خاک و خون شود پای آن پنجه شیر گیر ای دای آن این چه غمی ست صبر فرسای</p>	<p>آه آن برود و شش بر زوبالا آن زور سپیدی بازوی آن دانش و عقل و هوش و فرنگ آن کوبه شرف نداشت مانند آوخ که چنین بلند جابه آه این چه جفاست کان بودوش آن باز و تیغ باز - افسوس آه این چه مصیبتی ست جانمکاه</p>
<p>چون زین غم جانگداز گیرم گریم صد بار و باز گیرم</p>	

در خاک شد آن امیر و کجابه	یا تهنیتن او فتاد و در چاه
همان یکی به شب شد و خاست	تا باز رو و بسوے بنگاه
کم حوصلگان سفلہ چند	بودند نشسته در کمینگاه
کالسه که چو در مقابل آمد	آن کج و دشان دودن بنگاه
یکبار برو کشاد دادند	شش تیر و یک خطا نشد آه
بر جبهه بر چین نیفتند	با آن همه زخمهای جانکاه
بر خاک نهاد و باز برخاست	پس طے بنمود پاره راه
آسود دمی براه و زان پس	افسانه سرگشت کوتاه

ای کج و
نقاب

با صد سختی بماند خاموش

آن مجسمه بیارمید از جوش

ای کشته ظلم مان خبر گیر	دین ناله ما بگوشش در گیر
این مه بخسوف می نیرزد	از چهره نقاب خاک بر گیر
بر خیز و همان برسم پیشین	هم تیغ بدست و هم سپر گیر
ترکانه کلاه بفرق بشکن	چار آئینه وزره بر گیر
مردایه حرام و مهرهی را	اقبال و سعادت و ظفر گیر

آتش شود و در نهاد درگیر بر هم شده کارها ز سرگیر آن آئینه را در گیر	کیفرستان و دشمنان را آنگاه بکار ملک پرواز آن رونق رام پور باز آرد
این جمله بکام دوستان کن زین بعد هر آنچه خواهی آن کن	
	

مشکوٰۃ تمام

۱۸۸۵ء

گفت روزی لب لکوی عتاب	فرحت آن برگزیده احباب
ہرزہ خون دل و جگر خورده	کای بہ بیجا صلے بسر بردہ
چند ازین ترہات بمعینے	تاچہ خواہی ز شاعر یعینے
شکوہ جو را آسمان تاچند	واستانہاے پاستان تاچند
مژہ را ابرخون فشان گفتن	تاچہ سودت و ہدزیان گفتن
داغ را ہدیہ جگر خواندن	دیدہ را معدن گہر خواندن
وحشت آموختن جنون کردن	دل لبس کر محال خون کردن
سفلہ را حرینے جم گفتن	دیر را رکش حرم گفتن
وہم را بر تر از لیتین خن اندن	سحر و عبا ز را قرین خن اندن
چاک را با جگر چہ پیوند ست	سخن عشق ہرزہ چہ خند ست

اینچه ایاخواریت عشق ز زیدن
 خود به بین از زرش بتان چه بود
 آن بهار طرب ز مانے چند
 در سخن نرو کین همی آمیخت
 لطف را با عتاب می آلود
 گرچه منعم ز ساحر می کرد
 سخن او که متصل می رفت
 گفته اش را بجان پسندیم
 خواهیم اکنون عنان بگردانم
 زین بساط کهن چو برخیزم
 رسم دیرین را بر اندازم
 بدمم حلق را فسون دگر
 تا بسنجی که با کمال سخن
 این روش گر قبول دست نبود
 شاعر نه همین سخن سازیت

ساده را بجان پرستیدن
 پیکر می ساده جان جان چه بود
 راندرین گونه داستانی چند
 ز هر با انگبین همی آمیخت
 ز هر بافت نایب می آلود
 خوشتن خود فسونگر می کرد
 از ره گوش سوی دل می رفت
 او گهر می نشان دو می چیدم
 رسم پیشینیان بگردانم
 پیکر می تازه بر انگیزم
 در سخن طرح دیگر اندازم
 کرده ام ساز از عننون دگر
 تنگی نیست در محال سخن
 می توان جاده دگر پیود
 که درین پرده گونه گون بازیت

طرز اندیشه نو کنم اکنون
نشیدی که الحدیث شیخون

دیباچه

سیرۃ النعمان

<p>نعت همان گونه همان سان خوشست سجده اگر نیست زمین بوس هست دم ز شریعت زن و هشیار باش سجده و تعظیمم ز هم بازوان پا چوخی - بر تو نگیسریم پیچ</p>	<p>حسد و ستایش که بغوان خوشست شیفته گانیم و پیمبر پرست تا بخودی پایه نگدار باش هر چه ز بیش ست و ز کم - بازوان در ره الفت - که بود پیچ پیچ</p>
--	---

تمهید

<p>پای ز خلوت نه نهادم فراز دل برم از خلق با فسونگرے شعبه تازه برانگیزتن</p>	<p>من که دیرین دایره از دیر باز باز برانم - که دیرین داورے خواسته ام طرح دگر ریختن</p>
--	--

بزم و گریه هست و تماشا و گر
 زمزمه تازه باز می‌کنم
 باده فرستم بحرینان و گر
 جزمه که بر تار سخن می‌نم
 قاعده سحر طرازیست این
 پاچه درین محراب افشوده ام
 حرمت این کار نگه داشتن ق
 کار من است این حد هر خام نیست
 دست اگر سوخته قلع برده ام
 کان معانی همه کاویده ام
 غارت بتخانه چین کرده ام
 خاک در میکده چینیتم
 دایه اگر از دگران خواستم
 فن سیر گرچه بود و پذیر

باده و گریه آرام و می‌نمادگر
 غلفه در حلقه راز می‌کنم
 از مے و دوشین قدری تندتر
 بان بنگر تا بچه فن می‌نم
 نیک نگه کن که چه بازیست این
 پای فن تا بحباب برده ام
 نامه به لعل و گهر انباشتن
 این بود آن مے که به هر جا نیست
 جای غنچه بخت دل افشوده ام
 کین گهری چند نرسیده ام
 میهنی چند گزین کرده ام
 کین مے صافی بقدر ختم
 چاره نه زو بود از آن خواستم
 نیست در دوخ و زوایت گزیر

گرچه مست از دگر آورده ام

قطره ر بودم گرم آوردده ام

گرچه مرا شیوه فن این نبود	حرف به اُرد و زدن - آئین نبود
پیشتر اگر م طلب بوده ام	بادیه پیای عرب بوده ام
بزم چو آن فره و آن ساز داشت	ساغر من باده شیراز داشت
لیک چو آن مطرب و ساقی نماند	بوئے از آن میکده باقی نماند
بزم بطرز دیگر آراستم	خوشترازان نیز کمی خواستم
گرچه سرو برگ سخن دیگر است	شمع همان است لکن دیگر است

باد کو ارا به عزیزان تمام
باد و گلگون به صف الینه جام

مشنوی ناتمام

جون ۱۸۹۲ء

مقام قسطنطنیہ

<p>مَنْعَكَ اللَّهُ مُحْسِنِ الْمَالِ گرم زجاخیز در ہند گیر و نفسی راست کنی بہم کن جملہ گرامی گہر کان ہند دائرہ گردند بگردت ہمہ ہر یکے از جای جہد چون سپند حرفے از ان یار سفر کردہ گوی رفت چہا بر سرش از نیک بد یا کہ چہا بسمان و فلان نیز بد</p>	<p>قاصد فرخندہ من ہاں تھاں پیش رسیدت سفر ناگزیر زود رو و فکرو د عالم کن دیدہ براہ اند عزیزان ہند چون تو دران بزم کشی زمزمہ تاز حدیث تو شود بہرہ مند جملہ بدین حرف کہ ای نیکوئی تا بچہ حال ست چسان ست و خود بر روش دیدہ دران میسرید</p>
---	--

از پس این محنت در رخ شگرف
 بزم خوشی بود تماشاچه کرد
 وصف دانش طلبان چون نشست
 طلی چو شود مرحله پرس و جوی
 کاس همه گنجینه کشایان فن
 از کرم داور بالا و پست
 هم بهمان طرز و روش میزیم
 گرچه خودم با سروسامان نیم
 نیست سرانجام آراست
 وینکه بپرسید که زان جلوه گاه
 ہی چه توان گفت که ذوق سخن
 گرچه پنخو اہم کہ نشینم خموش
 گرچه بصر من سخن آمادہ ام
 بگذرانین حرف و مکر و پیرس
 خوان سخن گردنہ خود آراستم

از سفر روم چه برداشت طرف
 کار بسے بود از آنها چه کرد
 زان چمن تازه بدامن سبست
 از من آوارہ بیاران گوی
 صدر نشینان سرخوان فن
 حال من آن گود کہ بایست سبت
 زندہ ام و فارغ و خوش میزیم
 نازکش حاجب و دربان نیم
 این منم و گوشہ تنہائے
 تاجہ بود حاصل چشم و نگاہ
 ہر نفسم بر دواز خوشیستن
 فرصت آن کو کہ بیایم بہوش
 مست از کیفیت این بادہ ام
 خواب خوشی دیدم و دیگر پیرس
 حذر بنہ محو تماشاستم

	<p>دیده من باز و بخوابم هنوز شعبده با پیش نظر چیده ام</p>	<p>تند می بود خیر ایام هنوز با تو چگویم که چه ایدیه ام</p>	
	<p>بزم چو از جلوه زیبا پر است دامن چشم ز تماشای پر است</p>		
<hr/>			

موبه‌هایون

یعنی

برآمدن سلطان المعظم

بگذاردن نماز عید ضحیٰ

مهرچو از جیب افق سر کشید
دیده‌پراز خواب چو برخاستند
طفل که این شیوه نداند درست
شیوه و آئین طرب تازه گشت
مژده رسید این که شه چاره ساز
تا برد از خوان کرم تو شتر
بسکه عمان طلب آنگیختند

خاست ز هر ناحیه گل بانگ عید
پیر و جوان خبله تن آرستند
مادرش از مهر تن روی شست
کوچه و بازار پر آوازه گشت
زود براید باد ایمن ساز
خلق برون ریخت ز هر گوشه
طفل و جوان بر سر هم ریختند

یک نظر راه تماشا نیافت
 جمله بصد شوق و بصد آرزوی
 سرمه خاک ره شه خواستند
 از دو سوی راه یکب شرف
 مهر چو در هر جهت افشاند نور
 گشت روان از پی هم خیل فوج
 بود شعار همه از هم جدا
 پر تو آن اسلحه تا بناک
 با همه تمکین چو گدشت این گروه
 غلغله برخواست که باد انوید
 داغ نه جبهه خورشید و ماه
 قاعده دولت و دین را مدار
 پیکر لطف و کرم کبرای
 خسر و لشکر شکن و قلعه گیر
 فاتحه دولت و طغرای دین

نقش و تمهید هم بر زمین جان یافت
 سوی بشکطاش نهادند وی
 جا بگذرگاه سپه خواستند
 خلق یائین ادب بست صف
 کو کبه شاه عیان شد ز دور
 موج تو گوئی که شکستی بموج
 هر همه را رایت و پرچم جدا
 نور همی ریخت بدامان خاک
 گشت بکیا زرین پر شکوه
 مهر جهان تاب خلافت دمید
 حضرت خاقان خلافت پناه
 آیین رحمت پروردگار
 سایه یزدان شه کشور کشای
 شاه فلک عتبه گردون سریر
 زیب ده افسر و تاج نگین

<p> شاه فلک کو کعبه عیسیٰ المصطفیٰ فره شاهی ز جبین آشکار مرکب شه پیش چو گنبدشت پای طلعت شه باز چو پر تو گلند شور بر آمد که بود تا بهمان چرخ بدان مایه که گزنده است زیب و طراز همه عالم توئی جمله بدانند که در غرب و شرق آن توئی امر و زکر در روزگار تازگی بدر خوشین از تو هست جز تو که هست ای شه انجم پناه فره دین نبوی از تو هست شرح بجا تو چو شد ار چند </p>	<p> آید الله المنصور هنری حاشیه بوسان بهین دیار خلق به یکبار درآمد جای بانگ و عاگشت ز هر سو بلند با و بکام توزمین و زمان زنده بهان کرد تو جهان نده است سایه یزدان بجهان هم توئی هست ترا تاج خلافت بفرق هست برود دولت وین اقرار زیب و طراز حرمین از تو هست آنکه بود شرع نبی را پناه بازوی اسلام قوی از تو هست با و بفرمان تو چرخ بلند </p>
--	---

که اقبال بنام تو باد

هر چه گیتی است بکام تو باد

ترکینیب

که

در بزم و عوت منقده (۶) و سیمبر ۱۸۹۲ء که از طرف دانش آموزان کالج
به تقریب مبارکباد و پسی مصنف از سفر روم و شام ترتیب یافت خوانده شد

<p>که سفر بایر سفر کرده ما باز آمد یا مگر بلبل شیراز به شیراز آمد اندرین تازه چین زمزمه پڑا آمد شکرا این دو که باین برگ باین باز آمد رفت بی مایه و گنجینه صدر از آمد هر کجا رفت بهر طائفه دم ساز آمد گاه با حاشیه بوسان شانه باز آمد گاه در حلقه زندان نظر باز آمد</p>	<p>قاصد خوش خبر امروز او ساز آمد از سفر شبلی آزاده به کالج برسد دوستان مرده که آن بلبل خوش انجگر رفت هر چند بسی بی سرو سامان آیا نقد کار آگهی و تجربت آورد و کف هر کجا بود ز هر گوشه تمتع برداشت گاه با صدر نشینان گشت قرین گاه در بزم فقیهان گران مایه رسید</p>
--	--

<p>گاه با دیده دران پره دراز آمد از رخ شاهد فن پره برانداز آمد به تحقیر شد و در جلوه که ناز آمد یا دیاران وطن حوصله پرداز آمد لاجرم رو ب وطن کرد و عثمان ناز آمد وین شرف ای صدا نازش و عزت ناز آمد</p>	<p>گاه با ساد و لان شیوه تقلید گرفت گاه در بیت مقدس به بختی شهر گاه در قاهره پنهان به تقاضا هوس دلش از ذوق سفر گرچه نیا سود جذب به شوق می رخصت آرم نداد رویش گشت که مشرب بنیام بهشت</p>
	<p>بزم کاین جلوه و این فره و آئین دارد شکر ایزد که همان رونق پیشین دارد</p>
<p>بزم را گرمی هنگامه همان ست که بود جوی این فیض بدانگونه روان ست که بود این از غارت ایام خزان ست که بود همچنان دیده حسرت بگران ست که بود همچنان بر درش انبوه جهان ست که بود همچنان قبله دانش طلبان ست که بود پایه فن بهمان اوج و نشان ست که بود</p>	<p>کلیج امروز آن فره و شان ست که بود همچنان تشنه لبان از نم او سیراب اند همچنان این چنین تازه علی الزعم عدد با بکامیم و حسودان تنک حوصله را بسکه آوازه اش اطراف جهان را گرفت آستانش که بود مجمع ارباب کمال کار تعلیم آن نظم و طراز ست که داشت</p>

<p>یونین آنکه باشیوه گفتار آموخت همچنان شام و پکه در حرم مسجد پاک هر کی از بک مارین و از نالده و مورست وان دگر دیده و ران را که با سکول دارند شلی غمزده آن جرعه کش طرف بساط جمله زین پیش که گفتم به تنزل گفتم بزم و این گرمی هنگامه نیز در شب گفت</p>	<p>هم به انسان هنر آموز بیان ست که بود شور و آوازه تکبیر و اذان ست که بود همچنان مدرسه ارجح و ران ست که بود همچنان سعی و طلب از ته جان ست که بود هم بآن طرز نوی زمزمه خوان ست که بود در نه هر شیوه بسی بهتر از ان ست که بود ساقی بزم همان پیر معان ست که بود</p>
<p>تاجان ماند و این گنبد می نما ماند یارب این ساقی و این بزم دل را ماند</p>	
<p style="text-align: center;">ترکیب برائی بس عام ندوة العلماء منقده ۷- رجب المرجب ۱۳۲۲ هـ مطابق ۱- اکتوبر ۱۹۰۴ء بمقام امرتسر</p>	
<p>ایکے پرسی چه کسایم؟ و چه سامان دایم؟</p>	<p>انچه با هیچ نیز در دجبان آن دایم</p>

مانه آئیم که دیشم کند طلبیم	مانه آئیم که اوزنگ سیلحان دایم
مانه آئیم که بر شیوه ارباب چشم	روی و راسه بدر دولت سلطان دایم
مانه آئیم که با حاجب و دربان باشم	مانه آئیم که بام و در و ایوان دایم
مانه آئیم که با مسند و بالین ازیم	مانه آئیم که سرواب و شبستان دایم
مانه آئیم که بپایه که چون مجتشان	جامه از قاتم و استبرق و کتان دایم
مانه آئیم که یک شیوه باین گیریم	مانه آئیم که یک کار به سامان دایم
خاکساران جهانیم و ز اسباب جهان	بوریا نیست که در کلبه احزان دایم
جز ننه خامه و اوراق پریشان نبود	بیش دم آنچه به پیدا و به پنهان دایم
گاه گاه بسوی کلبه ما باز خرام	تابه بینی که چه برگ و سرو سامان دایم
تو کیاب بره و شهید و شکری جوئی	ما همان پاره ناله بسرخوان دایم
تو غلامان کمر بسته بفرمان، خواهی	ما غلام خود و خود گوش بفرمان دایم

هم بیک حال بود بے سرو سامانی ما	
کنه هرگز نشود جامه عسریانی ما	
عجز و افتادگی و طوع و رضا خواهی است	گر زما شیوه پیشینه ما خواهی است
افسردگی و کمر تنده و کله جوئی نیست	جامه کنه و پارینه ردا خواهی است

<p>فقر و بام و حرم و گنبد اگر خواهی نیست آن سے کوز فرنگست ندایم بجام شرح افسانہ رومن نتوان جست زما ماداد اے تپ و درد ندانیم ولے ما خرافات کمن یاد ندایم ولے گفتہ پیکین ویکارٹ ندایم بیاد</p>	<p>مسجد و منبر و محراب و ما خواهی هست بادہ ٹمکدہ صدق و وفا خواهی هست ورد لا ویز حدیث خلفا خواهی هست گر زرنجوری الحاد و شفا خواهی هست گر زما سلسلہ عتقا خواهی هست ور حدیث ز رسول و سر خواهی هست</p>
<p>بے نوائیم ز ما سرہ دنیا مطلب اچہ در کیسہ ندایم، تو از ما مطلب</p>	
<p>ما کہ با آن ہمہ نیرنگی این چرخ حرون ما کہ از جای زفتیم بصد جو رجفا تا چہ پیش آمدہ باشد کہ بیکبار زما تا چہ پیش آمدہ باشد کہ زہر گوشہ یک درد ز اندازہ گذشت و بلغ السبیل زیاده بار این غم کہ ز ما تابش کیبائی برد چند درینہ توان داشت نہان شعلہ غم</p>	<p>ہیچکہ پانے رخلوت نہادیم برون کہ بارفت ز دست فلک سفلی دون رفت تمکین و قرار و خرد و صبر سکون بر سیدیم سر اسیمہ باین حال ز برون رفت سر رشته بصبر ز کف اللہ فون خود بہ بینید کہ چندست و پیرید کہ چون؟ خوش بود صبر و ولے خود تو ندیم کنون</p>

شرح این آتش جانسوز گفتم تا که
سو ختم سو ختم این سوز نهفتن تا که

<p>جمع اسلام که صیتش بدار افتاده است آن که در معرکه تاج از سر قیصر بر بود آن که چون مهر جانتاب به عالم میخت آن که صد قلعه روئین بیکه حمله شود دست و سر پنجه آن شیر زیان فت کار آن که در پیکر صدمه همی جان بید آن عزیز که جهانیش همی دشت عزیز مرغ خوش زمرغه را کار بصیاد افتاد می نه بینی که نژاد عرب و آل لوی دست هر سفله بنار تگریش گشته دراز ورق و فتر عباس بتاراج برفت کاروان رفته و اندازد جایش پست آسمان از حرکت مانده و اختر زمار</p>	<p>حالی با غم و دردش سر کار افتاده است دست و بازویش بیکبار ز کار افتاده است خاک ره گشته و در را بگذارد افتاده است حالی از همه سو خود و جوار افتاده است تتمن در گنج چه آمد و خوار افتاده است هست بر بستر بیماری و زار افتاده است حالی با خسته و آواره و خوار افتاده است دامن شاهد گل در کف خوار افتاده است خوار و سر گشته بهر شهر و دیار افتاده است همچو بغداد که در دست تار افتاده است اختر قاطمیان خود ز مدار افتاده است زان نشانها که بهر را بگذارد افتاده است مهر گم گشت جهان تیره و تار افتاده است</p>
---	--

<p>دین عجب بین که باین فتنه و آشوب بلا سنگ می بارد و در خواب خوش اندام حصار حکما، راهمه پیکار و نزاع است، کزو اُهرار که بود نیروی بازدم شان یکه نایم؟ و پیش که بفرایدریم؟</p>	<p>هر کس از ما بهمان خواب و خمار افتاد است رخنه دارد کمر و پا سے حصار افتاد است آتش فتنه بهر شهر و دیار افتاد است کار با بربط و رود و دوت و تار افتاد است کار با فلک عسریه کار افتاد است</p>
<p>ننگ باشد که به پیش شه و دریش شویم همت آن ست که خود چاره گر خویش شویم</p>	
<p>در چنین حادثه صعب که بر افتاد چاره آن نیست که بر رسم کهن طرحی تاچه سودت دهد آن فلسفه عهد قدیم از عناصر سه و شصت آمده اینک شمار تاچه سودت دهد آن شیوه تعلیم قدیم این نه خواری بود آخر که پس از کسب علوم عامیان را بفریب و بصد حیل و فن یا که با همچو خودی بخت و جدل سازد</p>	<p>چاره آن نیست که از عهد کهن آری یاد مکتب مدرسه مادر همه اطراف و بلاد تاچه سودت دهد آن تعلیمت پارینه نهاد تو همان در گر و آتش و آبستی و باد که برویت در زرقه نتوانست کشاد از ره و عظه در یوزه بر آئی ناشاد آتش و دانه بکف آری که شود توشه و زاد وان نزاع تو شود مایه هر گونه فساد</p>

یا که چون خلوتیان پاسبان من گشتی دست بالاست هر آینه ز زیرین بهتر نبود وجه کفاف تو گمراهی و نذر نتوانی که خود از گوشه بر آئی و آنکه	تا بداند کز آقطاب شدی یا آفتاب این حدیث نبوی هست تر از قه زیاد نبود حاصل بحث تو مگر کبر و عناد عرض اسلام کنی در همه امصار و بلاد
خود بفراے، کزین مشغله مقصود چه بود گر وجود تو زیان نیست بگو سود چه بود	
ایکه برانده یوید پهمان باشی حیف اگر از اثر فلسفه مغربیان مسمر از شعبه جلوه دهد، سر نبی گفته رسولن و آئین جهان بانی او از سنن پال صد افسانه و دستان گوئی قیصران را هم یک یک بشماری آغاز از خداوند جهان، یاد نیاری گاهی	حیف باشد اگر از جمله ایشان باشی منکر فلسفه سنت و قرآن باشی منکر معجزه موسی عمران باشی بر زبان داری و بیگانه ز نعمان باشی جاهل از معرکه های شه مردان باشی بیخبر از عمر و حیدر و عثمان باشی روز و شب خود به پستار سلطان باشی
در برسی که درین کار چه تدبیر بود دین و دنیا هم آمیخته که اکسیر بود	

گرچه این مرحله دشوار گذار افتاد است
 دین و دنیا بهم آمیختن آسان نبود
 نسبت فلسفه و شرع بدان می ماند
 حل این مشکل اگر خواهی از تدوین بخواه
 حکمت و شرع در اینجا بهم آمیخته اند
 عقل را نیست سرحد به اینجا نقل
 شبلی آهنگ عاکن که سخن گشت داز
 بان بدرگاه خدای دو جهان، روی نبه
 می تواند اثر قدرت اوداد، امان
 صدره افتاد که طوفان زده از کروش
 صدره افتاد که فیض کرمش جان بید
 ای خداوند جهان رحم بفرما بر ما

پای را کار درین راه به خار افتاد است
 گویا کشتی و گرداب، دو چار افتاد است
 که خزان در عقب باد بهار افتاد است
 او شاید گرچه را که بکار افتاد است
 نمک و بادیه درین بیکدیار افتاد است
 پنبه را آشتی اینجا به شرار افتاد است
 گرچه دانم که قلم حسرت کار افتاد است
 که نم رحمت او بر گل و خار افتاد است
 خرمنی را که بهر گوشه شرار افتاد است
 رسته از لطمه موج، به کنار افتاد است
 مرده را که در آغوش مزار افتاد است
 که چو بار در فیض تو هزار افتاد است

نورۃ العظماء

طرح انجسام مرانیز، چو آعن از انداز
 ای خدا، بان نگه لطف، به ما باز انداز

تشبیه و غزل

غزل نامتتام

اندازه وفا نگرفت از جبین من	خوانا مگر نبود خطِ سر نوشت ما
از رد و هم قبول تو فالِ غنچه شستیم	ای آنکه خوب انشاسی ز زشت ما

دیگر

صحبت مگرت بود با خیار که امروز	ابر و برف تو کی باره فروخت شکن را
عرض هزاره بود و جدا گانه توان خواست	با عنمزه میا لایکه عریده فن را

دیگر

بنده تازه بهر داورش بود و هوس	صدره آن عسریده جو دامن باز مرا
ایک یک موی ننگد به میان من و تو	جلوه بنماے وز من نیز پیرداز مرا
نه همین از مژه این رخنه بکارم افتاد	ماجرای است آن چشمِ فسون ساز مرا

دیگر

<p>بهر عضو می‌هشبه نخست هنگامه ناز به تاراج نگاهش رفت. و حق دوست باشد ز می این مایه میتهامنی آید مگر شبلی</p>	<p>که من یک قدم بالا چیده ام ذوق تشارا ز کف راپایه بر تری نهم آئین تقوی را بگاوست ساقی. رخت چیزی در قبح مارا</p>
دیگر	
<p>هین تنها بگا و لطف لذت شناس ستی</p>	<p>پرس از تشنه کمان تم ذوق عتابش را</p>
دیگر	
<p>چشم تو ز خواب ناز برخاست بیتاب غم تو شعله آسا بنشست نیازمند باغیر نه صرفه چمن توان نهفتن معموره عشق ماند ویران</p>	<p>یا فتنه به ترک از برخاست صد بار نشست باز برخاست وز پهلوی من به ناز برخاست چون پرده ز روی از برخاست یا شبلی پاک باز برخاست</p>
دیگر	
<p>عمده برت اینک از جنبش نگه داری زین حسن را نامزم که هر موی ادای داشت خلد و حور و کوثر ای و اعطای خوش کرده</p>	<p>ایک گفتمی قص سل خطراتی پیش نیست در نه زلف غبریش پیچ و تاب پیش نیست بزم مایه شاهد نقل و شرابی پیش نیست</p>

خنده اش گرفت گفت از نا آگاهی نیست	داد- از آن بزم کز چشم چو پیل اشک بخت
	دیگر
<p>وقت- اگر ای دل شب بزم سحر داشت خاکی که ز نقش قدم او اثر داشت کان ز گسستانه بماند سر داشت کان نیز گه با من گد باد گر داشت گویند که زین پیش فغان هم اثر داشت بیایه فضولی به ستاع و گر داشت تا بود در آغوش جگر بیشتر داشت</p>	<p>افسانه بخوان زو که شکیم بیاوش جز سجده- متاع و گراز کس نپذیرفت خود پستوان بردار ستی دل اہمت به نگاہ کند و حوصله بنگر پارینه حدیثی است بتسلیم چه دارد خون ریختن دیده ام از دولت دل بود ازین خدنگ مرثه تست که شبلی</p>
	دیگر
<p>بخت دل باز آرایش مرگان بجاست تا باغ از گری آن ز گسفتان بجاست گر چه بیچاره بشوای تو از جان بجاست</p>	<p>عشق پر مایه دگر عرض سهر میخوابد در جهان تمکین از عریبه امین نه نشست بغلط ہم بر شبلی نه شستی کیبار</p>
	دیگر
نوبت دادری از غمزه پنهانی هست	ذوق را مژده که در محکم جور دگر

<p>نم آشیکی ست که آبستن طوفانی هست کف خاکم بهواسه سردامانی هست آتش افروخته هندی فسون جانی هست چون بدید آنکه هنوزم رمقی جانی هست هند را نیز نمی هست و صفایانی هست</p>	<p>بگذرای ابرو دعوی که هنوزم بمره وسعت حوصله سعی عمل بین که هنوز خال جا کرده بران عارض دشمن گویی داشت دعوی مسیحائی وار من بگذشت ر دشمن شد ز نو اسبخی شبلی کامروز</p>
دیگر	
<p>چاک با آنکه بحیبت بدان در ساخت بدان تو که هیچ است عینون در ساخت هیچ دیدی که چهل با گل و کجای در ساخت</p>	<p>از وفا نیست در آئین جنون هم اثری دل که با هیچ نمی ساخت آزاده روی حاسد سلفه دون باتو سازد شبلی</p>
دیگر	
<p>اینقدر هست که بت خانه دلاویز تر است گفته شبلی از ان نیز شکر دیز تر است</p>	<p>شکر خائنه و صومعه نتوان بودن ایکه از چاشنی لعل شکر خاگفتی</p>
دیگر	
<p>همچو تر که که بنا گذر کمین خیریند شاد بختسته و ترسم که خیرین خیریند</p>	<p>خمره از گوشه جیم تو بر آید میاک بر سر کوه تو نعمانی آشفته دزار</p>

دیگر	<p>دارم از واغ تو در سینه گلستانی چند پرده برداشته اند از رخ تابانی چند همچنان باز بود دیده حیرانی چند نغمه عشق سرودیم بستانی چند سوخت بر تنی گمش خرمیانی چند در قیامت من دست من و دمانی چند</p>	<p>بتا شامی رنج بفرماید که من حشر این گرمی هنگامه کجاست مگر ز انجمن رستی و چون دست ز گس بشل که فغان کردم و که ناله و گاه فریاد زاهد این همه غافل چه نشینی که در خبر دیوان چه جفا که نه بر من کوفت</p>
دیگر	<p>هر طرف نا فهای چین بچکد اشک خونین که بر زمین بچکد سجده بخواست از جبین بچکد همچو اشک که بر زمین بچکد</p>	<p>بر فغانی چو ستره پر چین بردماند ز خاک لاله و گل آستان که باشد این که مرا بشلی از چشم یا افتادم</p>
دیگر	<p>بیهوده مرا عریه با چرخ حسن بود دیدم که خدنگ که آغشته بخون بود</p>	<p>عالم همه بر هم زده فتنه خسته است تا از جگر و سینه به پهلوی کنشست</p>

	دیگر	
<p>باشمزه بیباک ندانم چه توان کرد میخواهم ولیکن نتوانم چه توان کرد شبلی گمرا مرز نه آنم چه توان کرد</p>		<p>گیرم که آن نرگس جادو بند هم دل دل را زخم زلفت کسی باز گرفتن زین پیش مرا نیز دلی بود و شکبه</p>
	دیگر	
<p>هستم خزان خوشتن هم باز خویش سخته باش تا بکشم انتظار خویش از دوستیاری مرده اشکبار خویش</p>		<p>مانند لاله از جگر و اعدا رنج خویش تو آمدی به بزم دمن از خویش رفته ام بر پای دوست لعل و گهر کرده ام شار</p>
	دیگر	
<p>من سر کنم فسانه چو اند زبان شمع</p>		<p>در شرح سوز هجر شریک هم ما</p>
	دیگر	
<p>شبلی نگر که تا بچه عنوان فروستم نیچه دگر به غمزه پنهان فروستم</p>		<p>در جلوه گاه حسن دل پاره پاره را نیچه ازان به نرگس مستانه بهستم</p>
	دیگر	
<p>ور بغارت برو آن نرگس قنار چه کنم</p>		<p>خود گرفتم که برفش نفرو شتم دل وین</p>

چاکے از دست جنون بهره من باشد و گر	ارمغانش نفیستم بگیر بیان چه کنم
دیگر	
چون نبود چه بر تو ناله و گریه کار من مرگ و حیات در فراق هر دو بپایه هم اند چهره برانی دو کون دامن سعی بر زدند	کز دل و دیده ام یکی نیست باختیار من بر اثر خزان رو و بے رخ تو بهار من ز گس فتنه زای او گردش و ز کار من
دیگر	
دیدنی سحاب را که ز چشمم گرد نه برد	با آنکه داشت از همه اعضا گریستن
دیگر	
ناله من گر اثری داشته زلف تو که صیدِ خود میگرفت دست من از کار زنیست اگر	یار باینز کمر داشته گر ز من آشفته تره داشته جای به طوق کمره داشته
دیگر	
هوش میگفت آن فتنه گر هوش ربای عزمه در کار شدای حوصله مان گرم بخیز جای راحت نبود سینه پر سوز ایدل	یکره از جلو بهار ام که آیم چربی ناز هنگامه بیاراست تو ای صبر پوی آی و در سایه مژگان ترم می آسای

مکتبہ دارالعلوم دیوبند
 دارالعلوم دیوبند
 دارالعلوم دیوبند

تمام شد دیوان شبلی

4P

Caracas C. 10000

ف

CALL No. { ۸۹۱۵۵۵۰۱ ACC. No. ۷۰۷
ش ۱۲

AUTHOR شبلی نعمانی، محمد

TITLE دیوان شبلی

Acc. No. ۷۰۷
Class No. ۸۹۱۵۵۵۰۱ Book No. ۱۲ ش TIME
Author شبلی نعمانی، محمد

Title

Borrower's No.	Issue Date	Borrower's No.	Issue Date

MAULANA AZAD LIBRARY ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES:—

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of Re. 1-00 per volume per day shall be charged for text-books and 10 Paise per volume per day for general books kept over - due.

